

## VÂMİK ve AZRÂ (وامق و عذرا)

Adını baş kahramanlarından alan  
Doğu edebiyatlarına ait  
bir aşk hikâyesi.

Hikâyenin aslı Helenistik dönemde yazılmış (I. yüzyıl) *Mètiokhos kai Parthenopè* adlı Yunanca mensur bir aşk romanına dayanır. Bu isimlere ilk defa II. yüzyılda Kıptice, Yunanca ve Arapça bir papirüste rastlanmıştır, daha sonra Âsi nehri kıyılarında Daphne'de yapılan kazılarda üstünde Mètiokhos ve Parthenopè adlarının yazılı olduğu, birbiriyle konuşma halindeki bir kadınla bir erkeğin tasvir edildiği II. yüzyıla ait bir mozaik bulunmuş, ayrıca Amerika'da ortaya çıkan, Zeugma-Belkis'tan çalınmış bir mozaikte bir seki üstünde sırt sırta oturmuş bir kadınla bir erkeğin tasvirinin üstünde aynı adların yazıldığı görülmüştür. Mètiokhos ile Parthenopè arasında geçen aşk hikâyesi, milâttan önce VI. yüzyılda Anadolu sahillerinde eskiden İonya'ya (İonia) bağlı Sisam (Samos) adasında başlar. Parthenopè bu adanın hâkimi Akos (Aeaces) oğlu Polycrates'in (m.ö. 537-522) kızı, Mètiokhos ise Krutis adası hükümdarı Mildiates'in oğludur. Eserin ve kahramanlarının İslâmî edebiyatlardaki versiyonları *Vâmik ve Azrâ* adını taşır. Azrâ (delinmemiş inci, bâkire) Parthenopè, Vâmik (âşık) Mètiokhos kelimesinin Arapça'sıdır.

Çeşitli kaynaklarda eserin Yunanca'dan Süryânice ve Pehlevîce'ye yahut Süryânice'den Pehlevîce ve Arapça'ya çevrildiğine dair rivayetler varsa da eserin bu dillerden biriyle yazılmış bir nüshasına günümüze kadar rastlanmamıştır. İranlı tezkirecilerin kaydettiğine göre hikâye ilk defa Sâsânîler'den I. Enûşîrvân zamanında (531-579) kaleme alınmış ve bir nüshası Horasan Emîri Abdullah b. Tâhir'e (ö. 230/844) sunulmuştur. Ancak emir, ateşperestler tarafından yazıldığı ve müslümanların Kur'an ve hadis dışında kitap okumamaları gerektiği düşüncesiyle kitabı suya attırması ve ülkesinde özellikle ateşperestlere ait bütün kitapların yakılarak yok edilmesini emretmiştir. Fakat bu bilgiler ihtiyatla karşılanmalıdır. Çünkü eser eğer Sâsânîler döneminde yazılıysa adının Arapça olmaması gerekirdi. Buradan hareketle eserin İranlılar'ın İslâmîyet'i kabul etmesinden sonra kaleme alındığını kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır. Bu fikri Devletşah da teyit etmektedir. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*'inde Abbâsî Halifesi Me'mûn'un kütüphanesinden sorum-

lu İran asıllı meşhur mütercim ve şair Sehl b. Hârûn'un (ö. 215/830) eserleri arasında *el-Vâmik ve'l-Azrâ* adlı bir kitabın varlığını haber vermektedir. Abdullah b. Tâhir ile Sehl b. Hârûn'un aynı dönemde yaşamaları Abdullah b. Tâhir'e takdim edilen nüshanın bu zata ait olabileceğini düşündürmektedir.

Bugün elde bulunan *Vâmik u 'Azrâ* nüshası, Gazneli Mahmud'un meliküşşuarâsi Unsurî'nin (ö. 431/1039-40) "feûlün feûlün feûlün feûl" vezninde yazdığı Farsça bir eserdir. Ancak günümüze sadece sözlüklerde şevâhid olarak nakledilen birkaç beyti ulaşan eserin bazı bölümleri bir tesadüf sonucu bulunmuştur. Pakistanlı araştırmacı Muhammed Şeffî, kendisine hediye edilen *el-Kitâbü'l-Muhtaşar min Kitâbi'l-Vakf* adlı bir eserin kapağının iç kısmına üstünde yazılar bulunan eski kâğıtların yapıştırıldığını görmüş, kâğıtları söküp okuduğunda eserin Unsurî'nin *Vâmik u 'Azrâ*'sının bölümleri olduğunu anlamıştır. Muhammed Şeffî, kayıp olan eserin ele geçirdiği 372 beyitlik kısmını sözlüklerde kaydedilmiş 141 beyitle birleştirerek 513 beyit halinde yayımlamıştır (aş. bk.). Eserin bu bölümünde yer alan Vâmik ve Azrâ dışındaki şahıs adları ile yer adlarının hepsi Yunanca'dır. Eserin özeti şöyledir: Krutis adası hükümdarı Mildiates'in oğlu Vâmik üvey annesinin kendisini zehirleyeceğini öğrenince arkadaşı Tûfân ile (Teofanos) birlikte gemiyle Sisam adasına, adanın yöneticisi olan akrabası Akos oğlu Polycrates'in (metinde Filikrat) yanına gider. Deniz kıyısındaki Hera Tapınağı'nın önünde Polycrates'in kızı Azrâ ile karşılaşır ve iki genç birbirine âşık olur. Bir süre sonra Azrâ'nın annesi kocasına durumu haber verince Vâmik huzura çıkar. Hükümdar onu bir dizi sınavdan geçirerek kendisine sarayda bir yer gösterir. Başka bir gün Vâmik'in savaş yeteneğini sınamak için onu bu konuda çok mahir olan Azrâ ile karşılaştırmak ister, fakat Vâmik bunu kabul etmez. Vâmik sarayın bahçesinde dolaşırken Azrâ ile karşılaşır. Bu arada Vâmik ile Azrâ birbirine yaklaşır, zaman zaman bir araya gelerek içki içenler. Azrâ'nın hocası Filatos gençlerin buluştuklarını annesine haber verir. Bir gece Azrâ, Vâmik'in odasına gidince onu izleyen hocası Azrâ'yı kınayarak olup biteni babasına bildirir. Bunun üzerine Polycrates kızının Vâmik'la görüşmesini yasaklar. Azrâ buna çok üzülür; annesine Vâmik'tan ayrı kalamayacağını, onunla evlenmediği takdirde kendini öldüreceğini söyler. Babası da Azrâ'yı Vâmik'a vermeyi

kabul eder. Muhammed Şeffî'nin neşrettiği metin burada sona ermektedir. Hikâyenin geri kalan kısmı, büyük bir ihtimalle Unsurî'nin eserini veya kaynağını gören Ebû Tâhir-i Tarsûsî'nin kaleme aldığı sanılan *Dârâbnâme*'de şöyle devam eder: Azrâ'nın annesi ölünce babası kızını Vâmik'la evlendirmekten vazgeçer. Bu arada adaya saldıran düşmanlar Polycrates'i esir alıp öldürürler. Ülkeyi ele geçiren hükümdar Vâmik ve Azrâ'yı da yakalatır. Hükümdar veya yanındakilerden biri Azrâ'ya sahip olmak isteyince Azrâ bunu kabul etmez ve esir olarak satılır; Sakız adası dahil birçok Yunan adasında esir tüccarlarının elinde kalır; neticede Eflâtun'un öğrencisi filozof Hirankalis'in eline geçer. İki yıl sonra bir gece Azrâ başından geçenleri efendisine anlatıp bir kral kızı olduğunu söyleyince Hirankalis kendisini âzat ederek Vâmik'a götürmeye söz verir. Azrâ'nın dört yıl süren esaret hayatı mutlu bir şekilde sona erer.

Arap ve Fars edebiyatlarında *Vâmik ve Azrâ*'nın çoğu günümüze ulaşan ve bir kısmı yayımlanan versiyonları şunlardır: **Arapça.** 1. Sehl b. Hârûn, Zamanımıza intikal etmeyen eser Muhammed Ali Terbiyet'e göre hikâyenin ilk Arapça versiyonudur ve Farsça çevirilere kaynaklık etmiştir. 2. Birûnî (ö. 453/1061 [?]). Kayıp olan bu eser muhtemelen Unsurî'nin *Vâmik u 'Azrâ*'sının Arapça çevirisidir. **Farsça.** 1. Unsurî (Lahor 1967), I. Kaladze eseri Rusça'ya tercüme ederek açıklamalarla birlikte yeniden neşretmiştir (*Mîrâsi ez Mesnevîhâ-yi Unsurî: Epicheskoe nasledie Unsurî*, Tbilisi 1983). 2. Fasîhî-yi Cürçânî (XI. yüzyıl). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1213/8, vr. 61-78) bir kısmı tesbit edilmiştir. 3. Emîr-i Ferhârî (XIII. yüzyıl). 4. Katîl-i Buhârâî (XV. yüzyıl; nşr. Pürenduht Berümend ve Mihrengîz Riyâhî, Tahran 1389 hş.). 5. Hüseyin-i Zamîrî-i İsfahânî (ö. 973/1565-66). 6. Ebû'l-Kâsim Esîrî (ö. 982/1574). Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Fâtih, nr. 4141). 7. Muhammed Ali Kismetî-i Esterâbâdî (XVI. yüzyıl). 8. Hâce Şuayb-î Cûşîkânî (XVI. yüzyıl; nşr. Hasan Zülfikârî – Pervîz Aristo, Tahran 1387 hş., Unsurî'nin eseriyile birlikte). 9. Ya'kûb b. Mîr Hasan Sarfî-i Keşmîrî (ö. 1003/1594-95; Leknev 1307/1889). 10. Nevî-yi Habûşânî (ö. 1019/1610; Bombay 1889). 11. Sulhî (XVII. yüzyıl). 12. Âkâ Mirzâ İbrâhim Zahîr-i Kirmânî (XVII. yüzyıl; Tahran 1303 hş.; Meşhed 1370 hş.; nşr. Esedullah Şehriyârî, Meşhed 1386 hş.). 13. İrâdethân-ı Vâzih (ö. 1128/1716). 14. Mirzâ Muhammed Sâdik-ı Nâmî (ö. 1204/

## VÂMİK VE AZRÂ

1790; nşr. Rızâ Enzâbînejâd – Gulâmrızâ Tabâtâbâî Meccd, Tahran 1381 hş./2002; nşr. Rahmetullah Cebbârî, Tahran 1386 hş.; nşr. Nisrîn Rüstemî-i Tahrânî, Tahran 1389 hş.). **15. Hacı Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî** (ö. 1249/1833; şairin diğer bazı eserleriyle birlikte, Şîraz 1324, 1329; nşr. Kâvûs Hasanlı – Kâvûs Rızâyî, Tahran 1382 hş.). **16. Bibliothèque Nationale**'de müellifi belli olmayan mensur *Vâmîk u 'Azrâ* (Blochet, IV, 75). **17. Pencap Üniversitesi Kütüphanesi**'ndeki müellifi meçhul mensur *Vâmîk u 'Azrâ* (geniş bilgi için bk. *Meşnevî-yi Vâmîk u 'Azrâ*, neşredenin girişi, s. 3-126).

Bu eserlerde Vâmîk ve Azrâ çok değişik ülke padişahlarının çocukları olarak gösterilmiştir. Ayrıca hikâyede olayların gelişmesi, hikâyede geçen diğer kahramanlar, zaman, mekân ve hikâyenin sonu birbirinden farklıdır. Eserlerin bazılarında mutlu sona erişirken bazılarında âşıklar birbirine kavuşmamıştır. Vâmîk, Unsurî'de Kru-tis adası hükümdarı Miltiades'in oğlu, Lâmiî'nin Türkçe eserinde Çin fağfuru Taymos'un, Cûşikânî'nin kitabında Sâsânî Hükümdarı Flatos'un, Sulhî'nin eserinde bir Arap melikinin, Zahîr'inde Sabâ Sultanı Nâsîr'in, Katîlî, Sarfî, Nâmî ve Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî'nin eserlerinde Yemen hükümdarının oğludur. Azrâ, Unsurî'de Sisam adası hâkimi Polycrates'in kızı, Lâmiî'nin eserinde Gazne sultanının, Cûşikânî'nin eserinde Karluk Hükümdarı Kadir Han'ın, Sulhî'ninkinde Keşmir hükümdarının, Zahîr'inde Câbelsâ Hükümdarı Şahbâl b. Salsâl'in, Katîlî'ninkinde Hicaz hükümdarının, Sarfî'ninkinde Rum kumandanlarından Suheyli'nin kızı, Nâmî ve Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî'ninkinde bir köylü kızıdır. *Vâmîk u 'Azrâ* ilk defa Joseph F. von Hammer-Purgstall tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (*Wamîk und Asra. Das ist der Glühende und die Blühende. Das älteste persische romantische Gedicht*, Wien 1833). Hikâyenin büyük kısmının Farsça ve Yunanca versiyonlarından edisyon kritiğini ve İngilizce'ye çevirini de Tomas Hägg ve Bo Utas gerçekleştirmiştir (*The Virgin and her Lover. Fragments of an Ancient Greek Novel and a Persian Epic Poem*, Leiden 2003).

## BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (trc. Rızâ Teceddüd), Tahran 1346 hş., s. 198; Unsurî, *Meşnevî-yi Vâmîk u 'Azrâ* (nşr. Muhammed Şefî), Lahor 1967, neşredenin girişi, s. 1-129; Devletşâh, *Tezkire-tü 'ş-şu'arâ* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337, s. 35; Ebû Tâhîr Tarsûsî, *Dârâbnâme* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1344 hş., s. 206-210; Gibb, *HOP*, III, 26; P. Horn, *Geschichte der Per-*

*sischen Litteratur*, Leipzig 1901, s. 178; Browne, *LHP*, I, 275; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1928, IV, 75 (nr. 2120); M. Ali Terbiyet, *Ma-kâlât-ı Terbiyet* (nşr. Hüseyin Siddîk), Tahran 2535 şş., s. 321-335; Gönül Ayan, *Lâmiî'nin Vâmîk u Azrâ Mesnevisi* (doktora tez., 1983), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi; a.mlf., "Vâmîk u Azrâ'lara Genel Bir Bakış", *JTS*, XIV/1 (1990), s. 21-32; M. İsmâilpür, "Vâmîk u 'Azrâ", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381, III, 1080-1084; M. Ca'fer Mahcûb, "Vâmîk u 'Azrâ-yı 'Unsurî", *Su-hen*, XVIII/1, Tahran 1347 hş., s. 43-52, 131-142; Pervîz Nâtil Hânlerî, "Vâmîk u 'Azrâ-yı 'Unsurî ve Şâhnâme-i Firdevsî", a.e., XXI/5 (1350 hş.), s. 433-441; Bo. Utas, "Did Adhrâ Remain a Virgin?", *Orientalia Suecana*, XXXIII-XXXV, Uppsala 1984-86, s. 429-441; a.mlf., "The Ardent Lover and the Virgin: A Greek Romance in Muslim Lands", *AOH*, XLVIII/1-2 (1995), s. 229-239; a.mlf., "Wâmîk wa 'Adhrâ", *El<sup>2</sup>* (İng.), XI, 134-135; Kâvûs Hasanlı, "Dâstân-ı Vâmîk u 'Azrâ ve Rivâyet-i Hüseyin Şîrâzî", *Mecelle-i 'Ulûm-i İctimâ'î ve İnsânî Dânişgâh-ı Şîrâz*, sy. 34, Tahran 1381 hş., s. 1-18; Ali Eşref Sâdîkî, "Dâstân-ı Vâmîk u 'Azrâ ve Aşl-ı Yunânî-i Ân", *Neşr-i Dâniş*, XX/20, Tahran 1382 hş., s. 4-16; Cl. Huart – [Nazîf Şahinoğlu], "Vâmîk ve Azrâ", *İA*, XIII, 190-194.



A. NACI TOKMAK

□ TÜRK EDEBİYATI. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Türkçe "Vâmîk ve Azrâ" mesnevileri daha ziyade Farsça'dan tercüme veya adapte yoluyla meydana getirilmekle birlikte Türk muhayyilesinin zenginliği ve olayların coğrafyası bakımından bazı farklılıklar içerir. Yazıya geçirilmeden önce de Anadolu'nun destansı hikâyeleri arasında yer alan bu eserlerin Türkçe'lerindeki olaylar şöylece özetlenebilir: Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin Hakanı Taymus, Turan Şah'ın resmini görerek beğendiği kızıyla evlenir ve bir oğlu doğar. Adını da Vâmîk koyar. Çocuk büyüdükçe güzelliği dillerde dolaşır ve sonunda Gazne hükümdarının kızı Azrâ'nın kulağına kadar gider, Azrâ ona âşık olur. Bundan kendisini haberdar etmek için resmini yaptırıp Vâmîk'a gönderir. Vâmîk da resmi görünce Azrâ'ya âşık olur ve sevgilisini bulmak üzere sırdaşı Behmen ile birlikte yola çıkar. Çok mace-ralı ve tehlikelerle dolu birçok yolculuk yaparlar; kendilerini yoldan alıkoymak isteyen düşmanlar ve tabiat üstü varlıklarla mücadele eder, savaşır, yaralanır ve iyileşirler. Yolda Sultan Erdeşîr'in kızı Dilpezîr onlara yardım eder ve Dilpezîr ile Behmen arasında bir aşk doğar. Behmen, Belh Sultanı Tûr'un eline düşünce Dilpezîr, Vâmîk'ı kurtarmak için Kal'a-i Dilkûşâ'ya götürür. Oradan da Lâhîcân adlı bir peri sultanının oğlu ile, Kafdağı'nda oturan Perîzâd adlı prenses tarafından Kafdağı'na ka-

çırılır. Bu arada Lâhîcân ile Perîzâd da birbirlerine âşık olurlar. Artık ayrılığa dayanamayıp Vâmîk'ı aramaya çıkan Azrâ yolda Dilpezîr ile karşılaşır sevgilisinin Kal'a-i Dilkûşâ'da bulunduğunu öğrenir. Kafdağı'na ulaşır Lâhîcân'ın izniyle Vâmîk'a kavuşur. Fakat Vâmîk, vefa duygusuyla arkadaş Behmen'i araması gerektiğini söyleyerek yine tehlikeli yolculuklara girişince Azrâ ile Dilpezîr de beraberinde giderler. Tûs Şahı Mizbân ile savaşları sırasında Azrâ Mizbân'a esir düşer ve Mizbân ona âşık olur. Vâmîk, Azrâ'yı kurtarmaya çalışırken ateşperest Hindular tarafından yakalanır. Birçok maceradan sonra Dilpezîr'in yardımıyla Azrâ Mizbân'dan, Vâmîk da ateşte yanmaktan kurtulup Tûs şehrinde birbirlerine kavuşurlar. Tûs Şahı Mizbân onların şerefine verdiği ziyafet sırasında Hü-mâ adlı bir kızla evlenir. Bu arada Lâhîcân Perîzâd'a, Behmen de Dilpezîr'e kavuşmuştur. Böylece bütün sevenler Mizbân'ın ülkesinde mutlu zamanlar geçirir. Hikâye Vâmîk'in babasının yerine tahta geçmek üzere Azrâ ile birlikte ülkesine dönmesiyle sona erer.

Vâmîk ve Azrâ, Türk edebiyatında bütün kahramanlarının birbirine kavuştuğu bir mesnevi olarak hayli rağbet görmüştür. İçinde binbir gece masallarını andıran, hatta cinli, perili öğelerle fantastik konuları barındıran pek çok hikâye vardır.

Türk edebiyatında ilk *Vâmîk ve Azrâ*'nın Bihîştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 917/1511-12 [?]) tarafından yazıldığı belirtilirse de eser elde mevcut değildir. Şair, Ali Şîr Nevâî'nin yanında kaldığı dönemde ilgi duyduğu konuyu İstanbul'a döndükten sonra yeniden kaleme almıştır. Türk edebiyatında ikinci ve en dikkate değer *Vâmîk ve Azrâ*'yı Lâmiî Çelebi yazmıştır. Lâmiî, eserini Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle Farsça'dan tercüme ederek altı aylık bir süre sonunda padişaha sunmuştur (Âşık Çelebi, vr. 135<sup>b</sup>). Lâmiî'nin bu eserinden Latîfî dışında bütün kaynaklar söz etmiş ve en önemli *Vâmîk ve Azrâ* çevirisi olduğu hususunda birleşmiştir. Eser 5879 beyit olup Lâmiî Çelebi'nin ifadesine göre Unsurî'nin eserinde yer almayan 100 beyit civarındaki "Kaside-i Gül-i Sadberk" ile "taçlandırılmıştır." Yer yer orijinal epizotlar içeren eser Gönül Ayan tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Kalkandelenli Muîdî'nin de (XVI. yüzyıl) bir *Vâmîk ve Azrâ* kaleme aldığı belirtilmektedir. Latîfî ve Kinalîzâde Hasan Çelebi, onun ham-sesini oluşturan mesnevilerinden birinin de *Vâmîk ve Azrâ* olduğunu söylerler. Bu eser de kayıptır. Kanûnî Sultan Süleyman